

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ТА РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

УДК 1(091):141.9

Н.В. Галань

ПОСТАТЬ І ТВОРЧІСТЬ ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО В ОЦІНЦІ ФІЛОСОФІВ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ 20-30-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена реценції поглядів Д. Чижевського українськими філософами 20-30-х років ХХ століття (Я. Біліком, П. Демчуком, В. Юринцем). Філософські погляди українських мислителів щодо даної проблеми розглянуто в критичному дискурсі доби. Автором показані «історико-філософську» та «націоналістичну» лінії критики філософських ідей Д. Чижевського.

Ключові слова: історія української філософії, критика, Д. Чижевський, мислителі Радянської України 20-30-х років ХХ століття.

Українська філософська думка Радянської України в 20-30-х роках характеризувалась не лише створенням суто марксистсько-ленінських текстів, але і глибоким ідейним протистоянням «буржуазним» та «попутницьким» мислителям і течіям.

Вимушена географічна та політична роздвоєність філософської думки на радянську та «західну» майже унеможливлювала конструктивний діалог представників обох напрямків. «Дискусії» та «суперечки» отримували своє існування лише у формі жорсткої і безкомпромісної критики. Водночас ця критика давала змогу не лише провадити філософське спілкування, але і сприяла знайомству радянського філософського простору з творчістю українських мислителів в діаспорі. Чи не кожне дослідження «фашистів» та «буржуазних поплічників» супроводжувалось «негласним» на це дозволом марксистсько-ленінської методології. Відповідно, критика мислителів діаспори не лише повинна була бути (адже нігілістичне відкидання західної філософської думки могло призвести, на думку більшовицької пропаганди, до неможливості боротьби з ухилами), вона ставала одним із головних засобів боротьби проти капіталістичного Заходу.

Однією з постатей, яка була ключовою не лише для української гуманітарної діаспори того часу, але й для філософії України сьогодні є Дмитро Чижевський. **Мета цієї статті** – розкрити основні аспекти критики історико-філософських поглядів Д. Чижевського українськими радянськими мислителями зазначеного періоду. Проблема оцінки української філософії в діаспорі у філософських працях 20-30-х років висвітлена такими вітчизняними науковцями як Г. Вдовиченко, І. Козій, М. Роженко, Я. Юринець.

Українські мислителі Радянської України 20-30-х років не лише підходили до оцінки творчості Д. Чижевського з марксистсько-ленінської позиції; вона, власне, уможливлювала саму оцінку. Так, Я. Білик писав про те, що «...Чижевський, як наш запеклий ворог, заслуговує на нашу увагу саме тому, що розгляд його праць допомагає нам зрозуміти філософію української контрреволюційної еміграції, що пішла на цілковите співробітництво з ундо-радикал-фашистами, і разом з ними до послуг чеської буржуазії» [1, 196].

Спробуємо виокремити основні характеристики Д. Чижевського, дані українськими мислителями 20-30-х років, а саме Я. Біліком, П. Демчуком та В. Юринцем. Важливо відмітити глибоку обізнаність останніх із творчою спадщиною Д. Чижевського: ними проаналізовано чи не всі його головні праці з історії філософії в Україні, в тому числі «Філософія на Україні», низку німецькомовних статей та «Нариси з історії філософії на Україні».

Українські радянські мислителі підкреслювали особливу роль Г.В.Ф. Гегеля у становленні поглядів Д. Чижевського.

В. Юринець розглядає постать Д. Чижевського як представника «українського неогегельянства»: «філософський український контрреволюційний фронт знайшов своє освітлення й вираження у діяльності Чижевського, людини надзвичайно рухливої»

[6, 189]. Він розглядає його діяльність в трьох основних аспектах: «1) у спроба зв'язати український контрреволюційний фронт з міжнародним фашистським рухом неогегельянства, 2) у створенні «національної» української філософії і побудови історичної її схеми в згаданому русі, 3) у практичному контакті й координуванні українського філософського антимарксовського фронту з діяльністю російської філософської білоеміграції» [6, 189].

В. Юринець слідом за П. Демчуком «підтверджує» неогегельянство Д. Чижевського: «роля Чижевського в цьому гегелівському русі обіймає три моменти: по-перше, він старається довести, що філософія Гегеля, оскільки вона була сприйнята «слов'янством», впливала на нього в релігійному дусі. Тим він уже заздалегідь старається визначити «духа» слов'янської філософії. По-друге, він старається дати розуміння діалектики Гегеля, яке він вважає за єдино вірне... старається перетлумачити Гегеля чисто містично... Але політично, з погляду філософської класової боротьби, найбільше значення має третій момент: Чижевський дає широкий огляд російської гегельянської школи, репрезентованої, головним чином, Лоським і Ільїним, і залічує до цієї школи Леніна, посилаючись на його «Конспект логіки»» [3, 190].

Велику увагу українські мислителі приділяли критиці «націоналістичних» аспектів творчості Д. Чижевського. Це було продиктовано не лише напруженим політичним протистоянням СРСР і «буржуазного» Заходу, але, власне, і було чи не основною метою критики.

Так, Я. Білік стверджував, що «націю Чижевський підносить до ступеня абсолюту, який у розвитку історичного процесу все більше виявляє свої властивості. Отже нація – це не історична категорія, як про це вчить марксизм-ленінізм, а вічна» [1, 199].

Особливо гострій критиці з боку українських радянських мислителів піддавались дві концепції національного питання, раціональна та романтична, запропоновані Д. Чижевським.

Д. Чижевський відкидає загалом раціоналістичний метод виявлення категорій «вічної правди» та «вічної справедливості». Раціоналістична теорія, на думку Я. Біліка, необхідно привела б Д. Чижевського до теорії асиміляції націй.

Прихильність до «романтичної концепції» Д. Чижевського критикується через застосування останньої для обґрунтування теорії «вічності» націй, яка на думку радянських мислителів, висловлена як аргумент для заперечення можливості побудови безкласового комуністичного суспільства: «романтизм же Чижевського спрямований проти ліквідації національної нерівності, на збереження національної різноманітності, на увічнення націй» [1, 200].

Думка Д. Чижевського про те, що кожна нація в своїх особливостях та однобічних властивих їй напрямках здійснює лише частину «абсолютної правди, краси, святості, справедливості», нещадно критикується українськими мислителями, адже вона для них є своєрідним маніфестом необхідності існування окремих націй.

Засобом виявлення національної правди, за Д. Чижевським, є філософія. Відповідно, філософія кожної нації є лише частковим розкриттям «абсолютної правди». Таким чином, необхідність існування різноманітності філософських систем пояснюється необхідністю існування націй: скільки націй – стільки й філософій. На думку Я. Біліка, таке твердження Д. Чижевського є прямим запереченням хрестоматійної ленінської тези про партійність філософії, заміною філософії «партійної» філософією «національною».

Характеризуючи творчу спадщину Д. Чижевського, П. Демчук вважав, що не можна не оцінити його величезну фактичну та історіографічну роботу, яка була ним проведена. Він пише про те, що «його «Філософія на Україні», хоч навіть ця праця і є трохи чи не першим, більше чи менше вдало систематизованим з'ясуванням історії філософії на Україні. Коли абстрагуватись до певної міри від політичного та суспільно-ідеологічного змісту цієї книжки, то вона мала б певний глузд просто як фактичний, хоч і не надто добре розроблений довідник» [3, 421], «...ми признаємо певну довідковість праці Чижевського,

що зібрав досить значний фактичний матеріал до історії розвитку філософії на Україні...» [3, 425], «його історія – це не є, власне, ніяка історія, а тільки звичайний довідник, свого роду філософський календар...» [3, 426].

Гострій критиці піддає П. Демчук твердження Д. Чижевського про «великого філософа», якого ще потрібно чекати Україні. Він критикує це положення з трьох позицій, закидаючи Д. Чижевському, по-перше переконання в існуванні «взагалі автаркічних національних духів, національних характерів», по-друге, протиставляє йому твердження, що «українська філософія може зараз розвиватись і бути власне українською, не шукаючи абсолютно ніяких духовних коріннів у минулому українського духовного життя» [2, 424], по-третє, «...він забуває про класовий характер кожної т. зв. національної філософії. Кожна національна філософія є якраз тільки так звана національна...» [2, 424-425]. Я. Білік теж піддає критиці ідею Д. Чижевського про «великого філософа», якого ще потрібно чекати Україні. Останній стверджував цю думку через характер розвитку філософської думки в Україні як такий, що був репрезентований та віддзеркалений у масі філософських течій, без певних рубіжних пунктів на зразок Платона у філософії античності чи Канта у німецькій філософії: «Вся історія української філософії перетворюється на розвиток філософських ідей без видатних філософів, без своєрідних завершених філософських систем, хоч ці ідеї і відбивають особливість українського національного духу» [1, 202].

Відповідно, українським радянським філософам стає незрозумілим і підозрілим пошук таких-от «систематиків» філософської думки в Україні. І вони традиційно вбачають їх в контрреволюційних постатях «українського фашизму».

З боку українських мислителів 20-30-х років критиці піддається і алгоритм оцінки «національних філософій» – «форма вияву – метод філософських досліджень – будова філософської системи» – запропонований Д. Чижевським. Я. Білік називає їх цілком «штучними і зовнішніми». Адже особливості кожної національної філософії буржуазної країни – Німеччини, Франції чи Англії полягають лише в тому, що вони «...відбивають своєрідність розвитку культурного процесу й класової боротьби в Америці, Франції та Німеччині, як відбивають також своєрідність у розвитку капіталізму – зокрема й специфіку загинання капіталізму в цих країнах» [1, 203].

Важливим аспектом критики Д. Чижевського є і його концепція джерел української національної філософії, чільне місце в якій посідає «характерологія» українського народу. Точно схоплені Д. Чижевським особливості українського менталітету розглядаються українськими мислителями Радянської України як безперечно контраверсійні. Я. Білік, до прикладу, стверджує що вони є нічим іншим, як сукупністю надісторичних та історичних елементів, які Д. Чижевський розглядає поза класовою боротьбою та поза розвитком виробничих відносин. Особливо гостро критикуються такі окреслені Д. Чижевським риси українського менталітету, як «індивідуалізм» та «прагнення до свободи», що є абсолютно передбачуваним, адже для українських радянських мислителів це було нічим іншим, як прямим замахом на рівний поступ комуністичного ладу.

Розвиток української філософії радянські мислителі розглядали лише як закономірне продовження і складову частину розвитку і становлення філософії марксизму-ленінізму.

Критиці з їхнього боку піддається схема історико-філософського процесу в Україні, яку пропонує Д. Чижевський. На їхню думку, своєрідне «закінчення» історії філософії в Україні кінцем XIX – початком XX століття не лише радикально звужує кількість напрямів, що розглянуті Д. Чижевським, зокрема, повна відсутність будь-яких згадок про мислителів-матеріалістів, але й слугує для обґрунтування останнім філософії «національного духу».

Оцінка історико-філософської схеми Д. Чижевського дає унікальну можливість проаналізувати власні історико-філософські погляди українських радянських мислителів на схему розвитку філософії в Україні. Так, до прикладу, Я. Білік вважає традиційним починати її саме з діяльності професорів Києво-Могилянської Академії. Аналізуючи

працю Д. Чижевського «Філософія на Україні», П. Демчук також дає власну оцінку історико-філософському процесу в Україні, розпочинаючи із середньовіччя. Філософське середньовіччя, на його думку, досліджене дуже слабо, «в центрі тодішньої філософської діяльності на Україні стояла так звана секта «юдаїстів» – про саму суть її ідуть ще суперечки» [2, 426].

Підкреслює український філософ і ступінь розробки Д. Чижевським гуманістичної філософії в Україні та діяльності Г. Сковороди. Г. Сковорода, на його думку, постає у Д. Чижевського «панським» філософом, що свідчить про не розуміння останнім його суто народного походження. Критику у П. Демчука викликає також неоднозначність оцінки Д. Чижевським ролі Г. Сковороди в українській філософії: « у своїй «Льогіці» він виставляє Сковороду за ледве не на один рівень із Сократом, Арістотелем, Платоном. ...але потім, ні з доброго дива, в книжці «Філософія на Україні» він нападається на Сковороду і заявляє, що «для української думки було б нещастям лишитись на рівні філософичності Сковороди» [2, 427]. Я. Білік піддає критиці оцінку Д. Чижевським постаті Г. Сковороди як «аристократа-містика». На його думку, при аналізі творчості останнього, Д. Чижевський зовсім не приділяє увагу розгляду історично-суспільного тла, а розглядає Г. Сковороду лише як яскравий зразок вияву «національного духу» у філософії. Окрім того, цілком нелогічним видається для Я. Біліка і зарахування Г. Сковороди до попередників німецької діалектичної філософії. «Містицизм» Г. Сковороди є не випадковим у Д. Чижевського, адже, за твердженням українських мислителів 20-30-х років, вся філософська творчість Д. Чижевського є яскравою ілюстрацією такої тенденції всієї західної філософії, яка, відповідно, відбилась і на його творчості, як метафізичність та містицизм.: «...реставрувати містику в філософії і шукати джерела містично-релігійної своєї концепції в історії розвитку філософії на Україні» [1, 198], а нездатність розуму пізнати життя – виправданням агностицизму та релігійності українського філософа

Говорячи про оцінку Д. Чижевським філософської діяльності у Харківському університеті, зокрема про І. Шада, П. Демчук, розмірковує про мислителів, що «принесли» німецький ідеалізм до України, називаючи прізвища Д. Кавунника-Велланського, Й. Міхневича, О. Новицького, А. Метлинського, П. Павлова, П. Редькіна, називаючи «найбільшим гегельянцем» в Україні С. Гогоцького. Для Д. Чижевського, на думку українських радянських мислителів, є зовсім не характерне врахування соціально-політичних умов при оцінці, наприклад, поширення творчості німецьких ідеалістів, зокрема, І.Канта, Й. Фіхте, Ф. Шеллінга та Г.В.Ф.Гегеля, в Україні.

Я. Білік піддає критиці критерій «українськості» того чи іншого філософа, що аналізується Д. Чижевським. Він звинувачує останнього у відсутності власне єдиного критерію такої оцінки: зокрема, Я. Білік категорично виступає проти оцінки Д. Чижевським Г. Сковороди і Д. Кавунника-Велланського саме як українських філософів, адже вони, як і І. Шад та М. Гоголь, підпадали під одну з двох категорій: «українці, що тривалий час жили поза межами України», або «іноземці, що працювали в Україні». На його думку, це свідчить про відсутність будь-якої принципової лінії та чіткої методології у Д. Чижевського.

Вельми критично українські радянські мислителі поставились до «надмірної» уваги Д. Чижевського до постаті П. Юркевича. Я. Білік називає останнього «найреакційнішим ідеалістом», критикує і вчення про «серце». П. Демчик, в свою чергу, не погоджується із оцінкою Д. Чижевським постаті П. Юркевича, бо, на його думку, останній був прихильником «реакційного ідеалізму», а зовсім не «ідеалістичного позитивізму», як вважає Д. Чижевський.

Важливо усвідомлювати, що оцінка творчості Д. Чижевського українськими радянськими мислителями була не лише безпосередньою (Д. Чижевський, який критикується українським мислителем), але і подвійною (український мислитель критикує іншого українського мислителя за недостатню критику Д. Чижевського). Так, Я. Білік

критикує П. Демчука, бо, мовляв, останній не побачив у Д. Чижевського різко націоналістичної оцінки характеру української філософії. Д. Чижевський, як вважає Я. Білік, таки пише про власне українську національну філософію, незважаючи на використання словосполучення «філософія на Україні»

Аналізуючи працю Д. Чижевського «Нариси історії філософії на Україні», П. Демчук все більше характеризує її не лише як «бібліографію», але і як зосередження ідейної боротьби проти матеріалізму. Особливої критики Д. Чижевський зазнає за відсутність будь-яких згадок про розвиток марксизму в Україні і тлумачення його появи тут як рубікону, після якого будь-яка творча філософська наука є зупинена та переслідувана: «Надзвичайно характерно, що в усій своїй книжці Чижевський жодним словом не згадує про розвиток матеріалізму на Україні, як не згадує й про розвиток марксизму» [1, 207]

Такої ж оцінки заслуговує факт наявності виключно «білоемігрантської» бібліографії у Д. Чижевського.

П. Демчук підсумовує: «Загальний матеріал, поданий Чижевським, має свою довідкову цінність до того моменту, коли він починає «пересипати» свою роботу білоемігрантською ідеологією» [3, 432]. Він мислить цілком у руслі марксистської парадигми, пишучи про те, що «давати історію розвитку філософії на Україні – це значить давати історію розвитку економічних та політично-соціальних відносин на Україні» [3, 432]. Його думку цілком підтримує В. Юринець, стверджуючи, що «...Чижевський, як один з проводирів ідеології української білоеміграції, заходився коло створення самобутньої української національної філософії, що її ядром має бути індивідуалізм, як основна риса українського народу, без різниці клас (читай: антикомунізм), і відновлення на українському ґрунті гегельянства» [6, 191].

Таким чином, можемо відзначити такі основні характеристики, які дали постаті Д. Чижевського українські радянські мислителі 20-30-х років.

По-перше, згадані мислителі діяли в рамках жорсткої марксистсько-ленінської методології, яка, власне, не лише визначала рамки критики, але і уможливлювала сам характер такої критики. Остання була спрямована не лише на безпосереднього західного ідеологічного ворога, але й отримувала внутрішній, міжособний характер («критика в критиці»)

По-друге, постать Д. Чижевського піддавалась критиці в двох основних аспектах: історико-філософському та «націоналістичному», що дозволяє простежити тісну взаємодію філософії та політики в тогочасному гуманітарному дискурсі. Історико-філософський вимір критики зосереджувався в основному на схемі розвитку філософії в Україні, запропонованій Д. Чижевським та ключових постатях української філософії. «Націоналістичний» ухил Д. Чижевського тлумачився через призму його неогегельянства, концепції двох варіантів співвідношення «нація – людство» та твердженням про «великого філософа».

По-третє, незважаючи на те, що постать українського мислителя оцінювалась через численні штампи «неогегельянця», «фашиста» і характеризувалась як еkleктична та методологічно неправильна, можливість характеристики Д. Чижевського взагалі сприяла знайомству гуманітарної аудиторії Радянської України із кращими зразками філософської творчості українських мислителів у діаспорі.

Література

1. Білік Я. Філософія українського фашизму. Про працю Дм. Чижевського «Нариси історії філософії на Україні» / Я. Білік // Прапор марксизму-ленінізму. – 1932. – №5-6.
2. Демчук П. Неогегельянство як зброя фашизму / Петро Демчук // Червоний шлях. – 1931. – № 3. – С.114-139.
3. Демчук П. Розклад сучасної буржуазної філософії / Петро Демчук. – Харків: ДВУ, 1931. – 446 с.
4. Козій І. Володимир Юринець як історик філософії / Іван Козій // Вісник Львівського національного університету. Серія: Філософські науки. – 2007. – Вип.10. – С. 171-179.
5. Роженко М. Трагедія академіка Юринця (Штрихи до історії української філософії радянської доби) / Микола Роженко. – К: Український центр духовної культури, 1996. – 192 с.

6. Юринець В. Український філософський фронт / Володимир Юринець // Прапор марксизму-ленінізму. – 1923. – № 5-6. – С. 181-194.

Аннотация. *Галань Н.В. Личность и творчество Чижевского в оценке философов Советской Украины 20-30-х годов XX века.*

Статья посвящена рецепции взглядов Д. Чижевского украинскими мыслителями 20-30-х годов XX века. Философские взгляды украинских мыслителей относительно этой проблемы показаны в критическом дискурсе эпохи. Автором показаны «историко-философская» и «националистическая» линии критики философских идей Д. Чижевского.

Ключевые слова: *история украинской философии, критика, Д. Чижевський, мыслители Советской Украины 20-30-х годов XX века.*

Summary. *Halan N.V. Personality of D. Chyzhevskiy as estimated by Soviet Ukrainian philosophers of the 1920s and 1930s.*

The article deals with D. Chyzhevskiy's views perception by Ukrainian thinkers of the 1920s and 1930s. The philosophical views of the Ukrainian thinkers in relation to this problem are considered in the critical discourse of the epoch. The author analyses the historical, philosophical and nationalistic lines D. Chyzhevskiy's philosophical ideas criticism.

Key words: *history of Ukrainian philosophy, criticism, D. Chyzhevskiy, Ukrainian thinkers of the 1920s and 1930s.*

Надійшла до редколегії 16.09.2011 р.

УДК 177.61:14

І.-Р. Литвин

ЛЮБОВ ЯК ГОЛОВНИЙ ПРИНЦИП ГУМАНІЗАЦІЇ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ ТА ШЛЯХ ПОДОЛАННЯ ВІДЧУЖЕННЯ ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФІЇ ЕРІХА ФРОММА

У статті розкрито розуміння Еріхом Фроммом проблеми любові. Висвітлюється типологія любові, створена мислителем, її важливість та необхідність як основної засади гуманізації життя та шляху подолання відчуження людини.

Ключові слова: *людина, любов, братська любов, материнська любов, еротична любов, любов до себе, любов до Бога, відчуження.*

Любов – одна з фундаментальних етичних та моральних цінностей людського життя. Багато мислителів розглядають любов як активну і творчу силу, що здатна змінювати людей, стосунки між ними, як явище, через яке найбільш повно розкривається внутрішня сутність особистості.

Людина стає людиною тільки в любові та через любов, бо без неї вона є просто неповноцінною істотою і життя її позбавлене справжньої глибини. Любов як мистецтво, як основна засада гуманізації життя та шляху подолання відчуження людини постає у філософії Еріха Фромма, видатного філософа першої половини ХХ ст. Для мислителя прагнення любити є найбільш природним проявом людської сутності, єдиною позитивною відповіддю на запитання про проблему існування людини.

Філософська творчість Е. Фромма є об'єктом вивчення багатьох дослідників. Проблема любові у філософії мислителя частково розглянута у працях окремих науковців – Р. Функа, Д. Барстона, В. Добренькова, В. Лейбіна, Є. Телятникової та ін., проте вищезгадана проблема заслуговує на більш детальне висвітлення. Тому **метою роботи** є розгляд феномену любові як основної засади гуманізації життя людини, висвітлення типології любові, створеної Е. Фроммом, а також ролі любові в процесі подолання відчуження людини.